

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВЕ ВЧЕННЯ СТАНІСЛАВА ОРІХОВСЬКОГО В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ РЕНЕСАНСНОЇ ДОБИ

Матвієєва Л. Г., Тарасенко Л. Б.

У статті йдеться про державно-правові погляди однієї з найвизначніших постатей східнослов'янського Відродження, українця за походженням, священика-гуманіста, публіциста, філософа, історика, письменника, оратора Станіслава Оріховського, який першим із українських мислителів ренесансної доби на основі еллінської філософської традиції сформулював власні ідеї щодо державно-правових інститутів і виклав їх у своїх латиномовних творах. Розглядаються міркування Оріховського щодо важливості консолідованості влади і суспільства, дотримання державою права, взаємних обов'язків держави і громадян, природних прав людини. Зазначається, що Оріховський-Роксолан вихідним принципом функціонування держави вважає принцип вільного блага, основними ідеями якого є патріотизм, служіння державі, підпорядкування інтересів громадян спільному благу. Указується, що Оріховський-Роксолан відстоював концепцію суспільного договору в походженні держави.

У статті наводиться думка Оріховського, що першоосновою права є справедливість, а найвищим у державі є тільки закон, який стоїть над владою і повинен правити в державі.

Розглядається ідея Оріховського щодо поділу влади в державі, розподілу повноважень, необхідності створення незалежної судової системи, обмеження законом кожної з гілок влади. Цікава також його думка про те, що тільки людина з високими моральними чеснотами може бути призначена на керівні посади в державі.

У статті зазначається, що вищим від людських законів гуманіст вважав природне право як першооснову закону, запоруку свободи, рівності і справедливості. Свободу він вважав найбільшим надбанням людини, завдяки якій особистість може реалізувати свою сутність. Оріховський також розвивав ідею рівності народів, доводив право і необхідність народу боротися проти завойовників, інакше з власної волі народ втратить своє майбутнє.

Ключові слова: держава, право, влада, закон, справедливість, природні права людини.

Matvieieva L. G., Tarasenko L. B. Stanislav Orikhovsky's state and legal doctrine in the Ukrainian political and legal thought of the Renaissance era

The article deals with the state-legal views of one of the most prominent figures of the East Slavic Renaissance, a Ukrainian by origin, humanist priest, publicist, philosopher, historian, writer, orator Stanislav Orikhovsky (1513-1566), who was the first of the Ukrainian thinkers of the Renaissance based on the Hellenic philosophical tradition, he formulated his own ideas about state-legal institutions and set them out in his Latin-language works. Orikhovsky's considerations regarding the importance of the consolidation of authority and society, the state's observance of the law, mutual obligations of the state and citizens, and natural human rights are also considered. It is noted that Orikhovsky-Roksolan considered the principle of free good to be the initial principle of the functioning of the state, the main ideas of which are patriotism, service to the state, subordination of the interests of citizens to the common good. It is indicated that Orikhovsky-Roksolan defended the concept of a social contract in the origin of the state.

The article cites Orekhovsky's opinion that the primary basis of law is justice, and the highest in the state is only the law, which stands above the power and should rule in the state.

Orekhovsky's idea of the separation of powers in the state, the distribution of powers, the need to create an independent judicial system, and the limitation of each branch of power by law is considered. Also interesting is his opinion that only a person with high moral virtues can be appointed to leading positions in the state.

The article notes that the humanist considered natural law to be higher than human laws as the basis of law, a guarantee of freedom, equality and justice. He considered freedom to be the greatest asset of a person, thanks to which a person can realize his essence. Orekhovsky also developed the idea of the equality of peoples, argued for the right and necessity of the people to fight against the conquerors, otherwise the people would lose their future of their own free will.

Key words: state, law, authority, law, justice, natural human rights.

Постановка проблеми та її актуальність. Правова система незалежної України продовжує реформуватися, причому її реформування нерідко відбувається методом спроб і помилок, волонтаристських забаганок, копіювання чужого досвіду тощо, що негативно впливає на темпи та ефективність змін у правовій сфері нашої держави. Особливо гостро і невідкладно ця проблема постала зараз, під час воєнної агресії російської федерації проти нашої держави, коли суспільство впевнилося у важливості духовних аспектів права, необхідності використання усіх можливостей інтегрального праворозуміння. Держава покликана забезпечити людині право на життя, її життєво важливі потреби, свободу в задоволенні цих потреб тощо, тобто все те, що належить людині первинно, від народження, незалежно від закону, що можливо лише у правовій демократичній соціальній державі, яку ми взяли за мету розбудувати. Неабияке значення при цьому мають наукові розробки сучасних вчених-правників, а також досягнення представників української наукової еліти різних часів, знаних далеко за межами рідної землі, але відтворюючих дух народу, його правову ментальність та цінності, що завжди шанувалися, зокрема, державно-правові погляди однієї з найвизначніших постатей східнослов'янського Відродження, українця за походженням, священика-гуманіста, публіциста, філософа, історика, письменника, оратора Станіслава Оріховського, який першим із українських мислителів ренесансної доби на основі еллінських філософських уявлень вдався серед іншого до дослідження державно-правових інститутів та виклав свої ідеї в латиномовних творах. У них висвітлюється концептуальне бачення Станіславом Оріховським сутності, виникнення держави і права, ідеального державного управління, змісту і форм влади, ідеї поділу влади і обмеження кожної з її гілок законом, взаємовідносин церкви і держави. Викликають цікавість і міркування Оріховського щодо необхідності консолідованості влади і суспільства, дотримання державою права, взаємних обов'язків держави і громадян, забезпечення природних прав людини. Зазначені положення є сьогодні надзвичайно злободенними для нашого суспільства, кожного громадянина, держави, важливими для прогресивного поступу національної правової системи України, у чому й полягає актуальність зазначеної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Життєвий шлях, діяльність, погляди Станіслава Оріховського були предметом дослідження

багатьох вчених, але, в основному, зарубіжних, почасти, польських. Проте вже в період незалежності маємо розвідки в цьому напрямку українських вчених. Завдяки кропіткій праці науковців Вирського Д.С., Дуфенюк О.М., Литвинова В.Д., Максимова С.І., Огородник В.В., Огородник І.В. та інших отримано результати досліджень з огляду на завдання тих галузей науки, в межах яких виконувалися ці дослідження: історії, філософії, політології, філософії права, державного управління тощо. **З огляду на це**, метою даної публікації є висвітлення на основі латиномовних творів С. Оріховського його поглядів на проблеми держави та права.

Виклад основного матеріалу. На тлі ідей добре відомих нам західноєвропейських вчених епохи Ренесансу ми все частіше звертаємося до наукового доробку вчених-гуманістів українського походження, які, відштовхуючись від вітчизняної традиції, творчо переосмислювали здобутки західноєвропейського Відродження, формували ренесансно-гуманістичні ідеї в українських землях, що не мали на той час власної державності. Надзвичайно обдаровані, вони отримували європейську освіту, викладали в європейських університетах, мали широке коло інтересів, відстоювали гуманістичні цінності, такі як право людини на задоволення земних потреб, свободу волі і вибору, людську гідність, проповідували ідеали справедливості, обов'язку, громадського служіння тощо. Серед них Ю. Дрогобич-Котермак, П. Русин, С. Оріховській-Роксолан, І. Туробінський-Рутенець, Г. Чуй Русин, К. Транквіліон-Ставровецький та інші. Дрогобич, Русин, Роксолан, Рутенець - саме так підкреслювали вони своє рутенське, тобто українське походження.

Серед видатних українців - «пророків у своїй вітчизні» - з впевненістю можемо назвати одну з найвизначніших постатей східнослов'янського Відродження, священика-гуманіста, публіциста, філософа, історика, письменника, оратора Станіслава Оріховського (1513-1566 рр.), у якого свідомість належності до Русі (України) виявлялася з особливою гостротою та інтенсивністю. 13-річним юнаком він відправляється на навчання до Краківського університету, потім навчався у Віденському та Віттенбергському університетах, а далі - в італійських Болонському та Падуанському. Він першим серед українських мислителів на основі еллінських філософських уявлень, вчення Арістотеля вдався до дослідження державно-правових інститутів. Вчення про державу

і право С. Оріховський виклав у латиномовних творах «Повчання (напучення) королю польському Сигізмунду-Августу» (дві редакції), «Про турецьку загрозу» (дві промови), «Квінкункс», «Целібат», «Хрещення у русинів», «Хроніки польські», «Промова на похоронах Сигізмунда I Старого», «Розрив з Римом», «Про право природне» (до нашого часу не дійшла) та ін. Він підтримував стосунки з видатними гуманістами та культурно-освітніми діячами Західної Європи, де Оріховського-Роксолана називали «русинським (українським) Демосфеном», «сучасним Цицероном». Володів давньогрецькою, староєврейською, латинською, більшістю західноєвропейських мов, добре знав польську та українську мови [1].

Відоме звернення у листі до Оріховського польського історика М. Кромера, який подорожував по країнах Західної Європи: «...В Італії, Іспанії, Франції й Німеччині мені довелося чути схвальні відгуки про твої твори, що становлять гордість і захист нашої вітчизни. Я не зустрічав там вченого, який би не читав їх і не підносив би до небес твоєї дотепності, красномовства та вченості. І я був гордий своєю славою, оскільки вбачаю в тобі свого співвітчизника й друга, і тому промінці твоєї слави падають і на мене» [2].

Перебуваючи в європейському культурному середовищі, Оріховський зберіг руське (українське) самоусвідомлення. Свої твори часто підписував подвійним прізвиськом - Оріховський-Роксолан або Оріховський-Русин. «Я русич і хвалюся цим, і охоче про це заявляю, пам'ятаючи про свій грецький (тобто православний - Авт.) рід і руську кров, про місце, де я народився і виріс...» [3].

Ідеї вченого щодо сутності держави і права, їх походження і джерел, ідеального державного управління, змісту і форм влади, взаємовідносин церкви і держави формувалися під впливом вчень Сократа, Платона, Арістотеля, Цицерона (мислитель називав їх давніми «правдами»), а також Августина Блаженного, Томи Аквінського, Еразма Роттердамського та інших гуманістів ренесансної доби.

Як зазначає В. Литвинов, напрацьований вітчизняними гуманістами «комплекс державно-правових ідей становить їх найвагоміший внесок у розвиток тогочасної української думки. Найбільшу увагу вони приділяли проблемам походження та сутності держави, війни і миру, а також осмисленню форм державного правління» [4, с. 236].

Зокрема, С. Оріховський, розглядаючи історичний процес як прогрес духовних і політичних форм суспільного життя: моралі, правових і державних

інститутів, знання тощо, у своїх працях висловив міркування про державу, право, мораль, справедливість тощо.

На його думку, королівська влада походить не від Бога, а виникає внаслідок угоди між людьми, які слухаються короля добровільно. Причиною появи держави є насамперед вроджений ґандж, який потребує взаємної допомоги, а потім вроджена схильність одного до другого, що немовби цілісність сполучає і «ніби вузлом в'яже». Він наголошує на виборності короля, завдання якого - дбати про тіло республіки, щоб воно було здоровим і життєздатним. Сам король є «сторож держави», залежить від громадян і вони служать йому не з примусу, а добровільно. Досягти цього можна за умов, якщо король під час правління буде дбати і думати про суспільний гаразд та коли народ буде переконаний у тому, що король сильний, мужній, кращий від інших людей. Перше вчить прихильності, друге - довіри. Королі, які не дослуховуються голосу народу, не мають при собі сенату, використовують державу в своїх цілях і потребах, є просто тирани, що дбають тільки про себе та своїх спільників. Вихідним принципом функціонування держави виступає у нього принцип вільного блага (блага народу), основними ідеями якого є патріотизм, служіння державі, суспільна активність, підпорядкування інтересів громадян спільному благу. Оріховський-Роксолан, перефразовуючи Цицерона, розглядає державу як «зібрання громадян, поєднаних узгодженим правом і спільною користю», де «щастя народу є найвище право» [1]. Таким чином, Оріховський відстоював концепцію суспільного договору в походженні держави.

Звертаючись до короля, Оріховський пише: «Якщо ти мудрий, тоді і я вільний, багатий, щасливий. Ну, а якщо не мудрий? Тоді я раб, бурлака, вигнанець... Чим більшої держави ти король, тим пильніше турбуйся, щоб уже тепер одержав правильні настанови, як захистити всіх людей. У цьому тебе можуть підтримати лише ті, хто любить тебе і переконаний, що в твоєму гаразді захований і їхній добробут» [5].

На думку Оріховського, першоосновою права є справедливість. Тому настанова від нього королю така: «Знай, що не всяка людина здатна бути при владі, а лише така, що за природою своєю прагне до правди і справедливості» [5]. Оріховський указував, що життя короля не є «ні особистим, ні приватним, а спільним і громадським», тому від самого початку необхідно старанно дбати, «щоб здобути прихильність людей,

якими правиш. Лише вона є запорукою королів. Без прихильності підлеглих влада королів неміцна й нетривала» [5].

Філософ-гуманіст наголошує на тому, що «король вибирається для держави, а не держава існує задля короля. На цій підставі гадаємо, що держава набагато шляхетніша й достойніша за короля. Закон же, якщо він є душею і розумом держави, значно кращий за непевну державу і вищий за короля. Отже, закон дорівнює королеві і навіть кращий і набагато вищий за короля» [5].

Оріховський-Роксолан вважав, що закон «сам є правителем вільної держави, але мовчазним, сліпим і глухим. Згідно з ним обирається одна людина, яку ми називаємо королем. Він - вуста, очі й вуха закону. Якби закон сам міг вислуховувати, вести бесіду, ніхто не обирав би короля, бо закон сам навчає, що треба робити. А оскільки закон цього робити не може, то вибирає собі посередника - короля». Оріховський радив королеві «нічого іншого не робити, як тільки те, що закон велить» [5]. Отже, на думку Оріховського, найвищим у державі є тільки закон, який стоїть над владою, і тільки закон повинен правити в державі. Дотримання закону - не обмеження, а запорука справжньої свободи, «гамівна сорочка» для свавільників, які вирішують судові справи на свій власний розсуд [6, с. 102]. Справжню свободу «породжує такий державний лад, коли всі коряться праву, а воно, у свою чергу, непідвладне нікому. Тому ви й рівні між собою гідністю, та однаково вільні», - вважав Оріховський [7, с. 75].

Учений висловлював ідею поділу влади в державі та розподілу повноважень: «Якщо сам будеш піклуватися про все у державі, будеш не королем, а дуже нещасним підданим» [5]. І продовжує: «Вся світська влада розділяється передусім на короля і сенат, і цим двом сторожам (обом, кажу!) вручається» [5].

Оріховський вважав за необхідне обирати до сенату найкращих із громадян і дбати про згоду між сенаторами: «Король (оскільки не сам по собі, але з ласки своїх підданих правителем у республіці стає), щоб більше державі прислужитися, обирає собі в спілники найкращих, найвидатніших з-поміж громадян і з допомогою їхнього авторитету, порад і думок оберігає республіку і в час війни, і в час миру» [5]. Він радить королю: «Коли добірних мужів залучатимеш до сенату, ні про що так не дбай, як щоб між сенаторами була належна згода. Бо ніщо так швидко не руйнує держави, як чвари в сенаті» [5].

Також учений вважав за необхідне створити незалежну судову систему, і щоб «лише закон, а не король чи сенат, був управителем незалежного суду». «Якби колись те рішення попереднього сейму ти прийняв, те, в якому сказано, що треба встановити в державі суд з виборних суддів і туди передати всі суперечки з приводу приватних справ, щоб ти не міг оскаржити їх» [5]. Таким чином, поглядам Оріховського властива ідея поділу влади, обмеження кожної з її гілок законом.

Король, на думку вченого, стоїть на сторожі закону, але не може стати «паном закону». Цілком підлеглим закону є і сенат, що об'єднує «найкращих людей благородного походження», і незалежний суд. «Якщо ж починають брати верх гроші чи сила, держава занепадає» [5]. Оріховський вважав закон даром Божим, тому «помститься Бог порушникам його подарунка вбивством, чварами, вигнанням, ворогуванням, руйнуванням, рабством, зрештою, приведе державу з покоління в покоління до ганебних законів. Багато міг би прикладів тобі навести, як нових, так і давніх, які достеменно підтверджують, що тирані завжди нещасливо закінчували життя» [5]. Як по-сучасному звучать слова, сказані майже п'ять століть тому!

Станіслав Оріховський вважав, що король повинен усувати «від себе людей похитливих, жадібних, злочинних, хвалькуватих, а також блазнів», пильнувати протягом усього життя, щоб серед королівського почту завжди були чесні й учені мужі, які заслуговують на довіря, уникати небезпечних людей, відданих наживі й обжерливості. Іншими словами, тільки людина з високими моральними чеснотами може бути призначена на керівні посади в державі. «Остерігайся зажерливих і не довіряй їм керівних посад у республіці. Інакше з'являються у республіці хитрощі, обман, зради, грабунки, чвари, насилля над слабшими. Бо марнотратником зроблять вони короля, пихатим і виродком» [5]. І це положення для нашої влади і держави в цілому актуально як ніколи, бо навіть в умовах російської агресії ми є свідками хабарів, корупції, зловживань у всіх сферах і на всіх рівнях державної влади й управління, про викриття яких майже кожного дізнаємося з новин.

Необхідною умовою розвитку держави вважав учений-гуманіст освіту, радив королю відновлювати колишні та засновувати нові школи й гімназії, оселі правдивої мудрості у державі. «... І вчителі у тих школах настановляй не придворних слуг, які блискають пурпуром і тонким полотном,

а людей учених, завдяки яким молодь стане вчешнішою й для твоєї держави більш потрібною» [5]. Сьогодні ми стикаємося з глибокою кризою в українській освіті, відсутністю дієвих реформ, нагальною необхідністю радикальних змін у цій сфері, оскільки, як відомо, занепад освіти призводить до занепаду держави.

Станіслав Оріховський закликав короля шанувати справедливість і саму її ретельно зрощувати, «але не тим нікчемним способом, про який адвокати-крутії говорять, а лише єдиним королівським: коли за чесноти нагороджують, а за злочин справедливо карають. А тому найвищим з усіх благ буде благо жити у державі, у згоді з законом і природою. При розподілі посад бути пильнішим і справедливішим за всіх інших: не брати хабарів, бо гроші засліплюють очі мудрим і знеславляють чесних, а бути прихильним до порядних мужів, які про гаразд держави дбають. А коли люди, схильні до пиятики, зманіжені та розбещені, почнуть вимагати у тебе почестей, скажи їм відверто, що державні посади ти надаєш лише мужам чесним, шляхетним і стриманим: таким, що й правду говорити, і мужньо діяти, й ошадливо жити вміють; які не підлабузники і не зманіжені, і не п'яниці» [5]. Ця думка Оріховського наразі надзвичайно актуальна для нашої держави.

Хоча закон для Оріховського - «душа і розум держави», але вищим від людських законів він вважає природне право як першооснову закону, запоруку свободи, рівності і справедливості. На думку філософа, якщо людські закони суперечать природному праву, їх необхідно змінювати або скасовувати. Українська дослідниця О. Дуфенюк доводить, що С. Оріховський являється основоположником теорії природного права в Європі [8].

Для Оріховського всі люди на землі рівні, королі та принци, знатні й незнатні, багаті й бідні «творять одну кошару, нема ні раба, ні вільного, всіх одним іменем названо, при однакових правах у всіх однакова сила» [5]. Оріховський повчає короля, що необхідно будувати справедливу державу, дбати про мир і спокій у ній. Сам король насамперед повинен піклуватися про благо народу: «Живи й ти для спільного добра там, прошу, де всім серцем відчуваєш, ти потрібен» [5].

Оріховський, у часи якого польський король обирався шляхтою, зазначав, «що між Москвою, Волохами, Литвою і Польською державою така відмінність, як між неволею і свободою» [9]. Гуманіст упевнений, що «за природним правом невільник ненавидить свого пана» [9].

С. Оріховський розвивав ідею рівності народів, а вивищення одних і приниження інших пояснював не «казнями Божими», а причинами земними, залежними від волі людей. Він вважав однією з основ природного права утримання від зазіхання на чужу власність, у тому числі на територію. Але правом відвойовувати своє завжди потрібно користатися, бо інакше вільні люди з прихильністю Бога стануть безвідповідальними дурнями, що з власної волі втратили своє майбутнє. Людина народжена для свободи, а «справжню свободу породжує такий лад, коли всі підкоряються праву, а саме право непідвладне нікому; отож усі ...рівні між собою, гідністю і однаково вільні» [4, с. 65].

Увага вченого акцентувалася на правах особи, свободи її волі та незалежності. Свободу він називає найбільшим надбанням людини, завдяки їй особистість може реалізувати свою сутність. Громадяни мають зрозуміти різницю між свободою і неволею. Справжню свободу породжує такий державний лад, коли всі підкоряються праву, тоді всі рівні. Запорука свободи - дотримання законів.

Посилаючись на закони природи, гуманіст прославляє любов і сімейне життя. Він змушений був прийняти сан священника. Незважаючи на заборони конфесії, одружився, хоча шлюб його не був узаконений; провадив активну діяльність за зняття з католицьких священників целібату, вважаючи його шкідливим, таким, що не відповідає природному праву. Питанню про целібат він присвятив і ряд праць: «Промова у справі закону про целібат», листи до папи Юлія III, «Хрещення русинів», «Розрив з Римом» тощо. Цей блок його писань стосувався передусім найгострішої власної житейської проблеми і творився з метою самооборони [10].

Висновки. Майже п'ятьсот років тому представник українського Ренесансу відомий вчений-гуманіст Станіслав Оріховський-Роксолан, який відзначався ренесансною універсальністю, був інтегрований у європейський культурний простір. Він став першим із українських мислителів ренесансної доби, хто вдався серед іншого до дослідження державно-правових інститутів: обстоював теорію суспільного договору походження держави, обґрунтовував окремі ознаки правової держави (без застосування термінів): пріоритет індивідуальних прав і свобод, верховенство права, що проявляється у верховенстві правового закону, зв'язаності державної влади правом, поділ державної влади на гілки та їх розмежування, взаємна відповідальність держави та людини, визнання держави гарантом прав

і свобод людини. Оріховський, говорячи сучасною мовою, визначив кодекс честі державного діяча: чесність, шляхетність, мудрість та інші моральні чесноти.

Вважаючи закон душею і розумом держави, все ж вищим від людських законів Оріховський визнавав природне право як першооснову закону, запоруку свободи, рівності і справедливості. Він вважав за необхідне створювати такий державний лад, щоб усі підкорялися праву, а саме право не було підвладним нікому, засуджував тиранію як форму правління.

Станіслав Оріховський-Роксолан проголошував рівність народів, право і навіть обов'язковість народу боротися проти завойовників, інакше з власної волі народ втратить своє майбутнє.

Ідеї та міркування Станіслава Оріховського стосовно держави та права, висловлені ним у зовсім інших історичних реаліях, й на сьогодні не втратили своєї актуальності для нашого суспільства, кожного громадянина, держави.

Література

1. Станіслав Оріховський - видатний гуманіст України та Польщі. URL: <https://bookster.com.ua> (дата звернення 09.06.2023 р.)

2. Історія України в особах. Станіслав Оріховський. URL: <https://uahistory.co/book/litovpol/10.html> (дата звернення 09.06.2023 р.)

3. Видатні історичні постаті України. Станіслав Оріховський URL: <https://uahistory.co/mark/orihovskiy.html> (дата звернення 09.06.2023 р.)

4. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV - початку XVII століття. К.: Основи, 2000. 472 с.

5. Оріховський С. Напучення польському королеві Сигізмунду Августу. Ізборник. URL: http://litopys.org.ua/old14_16/old14_08.htm#or2 (дата звернення 05.06.2023 р.)

6. Огородник В.В., Огородник І.В. Історія філософської думки в Україні [Текст]. К.: Вища школа, 1999. 543 с.

7. Оріховський С. Твори [пер. з лат. та старопольської мов В. Литвинова] К.: Дніпро, 2004. 669 с.

8. Дуфенюк О.М. Філософсько-правова спадщина С. Оріховського: феномен професіоналізму правоохоронця: дис. канд. юрид. наук: 12.00.12 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2007. 223 арк.

9. Оріховський С. Квінкункс II. Українські гуманісти епохи Відродження XV - XVIII ст. URL: http://litopys.org.ua/human/hum12_1.htm (дата звернення 12.06.2023 р.)

10. Станіслав Оріховський та його трактати. Персоналії та пам'ятки XVI століття. URL: <https://ukrlit.net/info/renaissance/14.html>

Матвєєва Л. Г.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії
та історії держави і права
факультету підготовки фахівців для органів
досудового розслідування
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

Тарасенко Л. Б.,

*кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри теорії
та історії держави і права
факультету підготовки фахівців для органів
досудового розслідування
Одеського державного університету
внутрішніх справ*